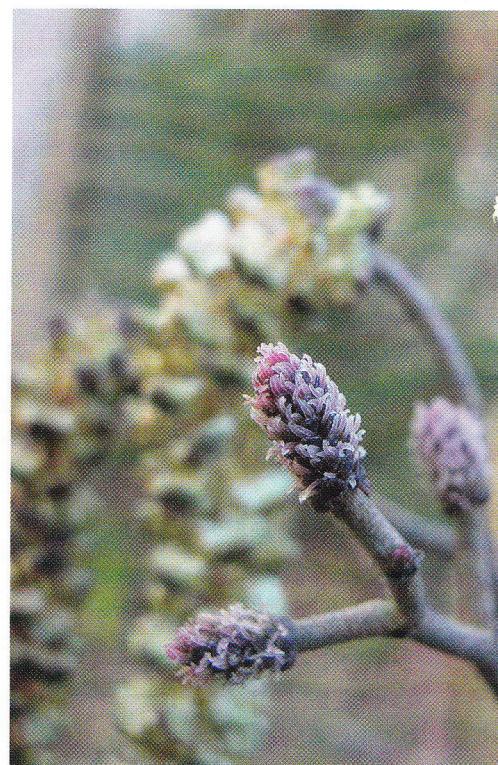

Alnus glutinosa

Alnus glutinosa – vrouwelijke katjes

Elzen in de lage landen

***Alnus* hoort bij Nederland zoals worst bij boerenkool. De zwarte els kwam in 7000 voor Chr. al in Nederland voor; andere elzensoorten dateren van latere tijden. Het laatste grote restant van een inheems 'elzenoerwoud' kan je het Beekbergerwoud noemen, dat door Natuurmonumenten in ere wordt hersteld. Hier zullen straks weer elzen groeien met genenmateriaal uit lang vervlogen tijden.**

Tekst en beeld Bert Maes

Elzenbossen groeiden vooral in de rivier en beekdalen en in de veengebieden van het huidige Hollands-Utrechtse veenweidegebied. Afhankelijk van de bodemsoorten stond de els daar samen met es, schietwilg, kraakwilg, zomereik en wellicht ook met de zomer- en winterlinde. De grote middeleeuwse ontginningen, vanaf de 11^e eeuw, maakte daar voorgoed een einde aan.

Alnus glutinosa, de zwarte els, is een soort van natte en vochtige plaatsen langs slootranden, houtwallen, houtsingels, windsingels en bossen. Je ziet de soort voornamelijk als gehakte en meerstammig uitgelopen boom. In deze vorm kan de els zeer oud worden, waardoor autochtoon genenmateriaal eeuwenlang is doorgegeven. Als opgaande boom lijkt de els nu weer interessant te worden.

De zwarte els heeft opvallende, samengestelde vruchten: de elzenproppen. De soort behoort tot de vroegste bloeier onder de bomen. Hij bloeit in de late wintertijd (februari-maart). Het is een windbestuiver en produceert overvloedig

Alnus glutinosa – mannelijke katjes

Alnus glutinosa – blad

stuifmeel. In warme winters kan *Alnus glutinosa* al in januari bloeien.

Het blad is rondachtig met een karakteristieke afgeronde top, waar vaak een hapje uit is. De bladeren zijn kleverig en kaal met uitzondering van de toefjes in de nerfoksels.

Jonge zwarte elzen hebben een vrij gladde schors, maar de rimpelige schors van oudere bomen doet sterk aan die van zomereik denken. *Alnus glutinosa* kan op leemhoudende bodem forse afmetingen bereiken tot 25 m hoog en bij uitzondering tot 3 m omtrek. Op veenbodem blijven ze aanzienlijk kleiner. Mogelijk betreft het twee verschillende genotypen.

Prehistorische tijden

De zwarte els behoort tot de inheemse boomsoorten. Al vanaf 7000 voor Chr. komt de soort hier voor, ofschoon verondersteld wordt dat hij pas vanaf 5000 voor Chr. echt algemeen is geworden. Vanaf de prehistorische tijden is de

zwarte els veel gebruikt door mensen. Ofschoon het hout niet duurzaam is, was het geschikt voor huizen, waterputten en gereedschappen. Omdat het hout altijd overvloedig aanwezig was, kon het ook gemakkelijk vervangen worden. Als hakhout levert de els goed brandhout en aan de houtskool wordt een hoge kwaliteit toegekend.

Het Beekbergerwoud, gelegen tussen Apeldoorn en Klarenbeek, wordt als laatste, grote restant elzenoerwoud beschouwd. In feite was het geen echt oerwoud, maar een hakhoutbos. Volgens overlevering was het bos zo nat, dat alleen in de winter als het gevoren had, de elzen gehakt konden worden. Het bos van zo'n 250 ha werd rond 1870 ontgonnen tot landbouwgebied. Nog altijd herinneren bosanemonen in de bermten ter plaatse, aan het vroegere boskarakter. De ontginning is nooit een succes geworden, de bodem bleef te nat en te arm. Natuurmonumenten heeft enkele jaren geleden de weinig rendabele landbouwgrond verworven om er een nieuw Beekberger-

woud te ontwikkelen. In de nabijheid, zoals bij het buurtschap Engeland, zijn nog enkele oude restanten elzenbos bewaard gebleven. Deze elzen stammen uit de tijd van het Woud en behoren tot de autochtone genenbronnen. Zaden van deze elzen worden door de Firma Bronnen opgekweekt voor de basisbeplanting van het nieuwe Beekbergerwoud. Straks groeit er weer een bos van dezelfde genenbron als het oorspronkelijke Beekbergerwoud.

Witte of grauwe els

Behalve de zwarte els komt de witte els, ook wel grauwe els genoemd, in Nederland voor. *Alnus incana* groeit uit tot een kleine boom, soms tot wel 12 m hoog. Kenmerkend zijn de behaarde, witgrijze en spitse bladeren. Het blad mist de stompe top met het kenmerkende deukje, zoals bij de zwarte els. De katjes en vruchtproppen zijn wat kleiner dan die van zijn zwarte broeder. De schors van de stam is vrij glad en grijsachtig. Net als ►

Alnus incana – blad

Alnus pubescens

A. glutinosa is *A. incana* een vroege bloeier.

Er bestaat de nodige discussie of de witte els in ons land inheems is. Tot nu toe hebben archeologen geen restanten van deze soort in de bodem aangetroffen. De witte els is een typische soort van bronbossen. In Zuid-Limburg zou de soort zijn uiterste noord-westgrens kunnen benaderen. Ook worden bronnen in Twente en aan de voet van de Utrechtse Heuvelrug genoemd als mogelijke oorspronkelijke groeiplaatsen. Witte els is de meeste algemene elzensoort in Zuidoost-Europa.

De witte els is nogal eens aangeplant als zogenaamde boomverzorgende soort. Het blad van deze els verteert goed en draagt dus bij aan een goede humus- en bodemvorming. *A. incana* tref je meestal aan tussen grove den en eiken, zodat de aanzet van lage takken bij de eik en den wordt verminderd. Ze waren immers bedoeld voor de houtproductie. Omdat de houtteelt nu vaak geen doel meer is, is er een gevarieerd, multifunctioneel bosbeeld ontstaan.

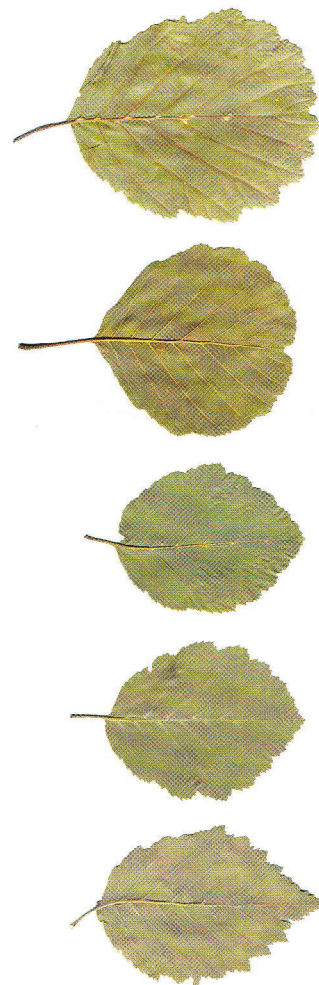
Witte elzen kunnen op natte plaatsen gemakkelijk wortel- en takuitlopers ont-

wikkelen. Vooral hakhout-elzen kunnen op die manier binnen enkele decennia stoven van een grote omvang vormen.

Kruising en exoot

Sinds ongeveer 1834 is een kruisingsproduct bekend van de zwarte els en witte els: *Alnus* × *pubescens*. Deze els zit in alle kenmerken tussen beide ouders in. Het blad is kort toegespitst en – anders dan de naam zou vermoeden – minder behaard dan de witte els. De herkomst van deze els is de auteur onbekend. Zo nu en dan kom je deze hybride tegen in het bos. Kennelijk hebben bosbouwers de mogelijkheden van dit taxon willen uitproberen.

De hartbladige- of Italiaanse els, *Alnus cordata*, is afkomstig uit Italië en de Kaukasus. De soort is voor het eerst in 1825 in Frankrijk gekweekt. De bladeren zijn hartvormig en glimmend. Vooral na 1950 wordt deze elzensoort steeds meer aangeplant als straatboom. Hij zaait zich soms spontaan uit, en is dan lastig als een soort van het elzengeslacht te benoemen. ■

Alnus-bladeren in een herbarium